

УДК 314.7:351.746:477

СИДОРЧУК Орестлава Григорівна,

канд. наук з держ. упр., доц., старш. викл.

каф. держ. упр. та місц. самоврядування ЛРІДУ НАДУ

МІГРАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

Розглядаються основні поняття, які стосуються сутності міграції та міграційної політики. Аналізуються чинники, які впливають на міграційні тенденції в Україні та рівень соціальної та економічної безпеки в державі. Оцінюються міграційні переміщення, які відбуваються на території України внаслідок війни, нестабільної економічної ситуації та інших об'єктивних чинників. Доводиться, що масовість міграційних тенденцій безпосередньо впливає на рівень національної безпеки в суспільстві. Аргументується, що найбільш вагомим чинником, який впливає на бажання українців покинути батьківщину, є нестабільна економічна ситуація в державі. Визначаються основні напрями вдосконалення державної міграційної політики України в контексті розвитку пріоритетних галузей економіки та реінтеграції трудових мігрантів до України.

Ключові слова: міграція, мігранти, безпека, економічний і соціальний розвиток, міграційна політика.

Sydorchuk O. H. Migration trends in Ukraine: security aspect

The main notions referring to the essence of migration and migration policy are considered. The factors affecting migration trends in Ukraine and their effect on the level of social and economic security in the state are analyzed. Migration movements occurring in the Ukrainian territory as the result of the war, unstable economic situation and other objective factors are assessed. It is proved that the mass nature of migration trends directly affects the level of national security in the society. It is substantiated that unstable economic situation in the state constitutes the most significant factor influencing the desire of Ukrainians to leave their Motherland. The main directions of the state migration policy

improvement in Ukraine in the context of development of priority sectors of economy and reintegration of labour migrants in Ukraine are determined.

Key words: migration, migrants, security, economic and social development, migration policy.

Постановка проблеми. В Україні міграційна ситуація стала вагомим негативним і позитивним чинником впливу на соціально-економічний розвиток і на стан національної, економічної та соціальної безпеки. Міграція та безпека взаємопов'язані, адже безпекові заходи держав впливають на процеси внутрішнього та зовнішнього переміщення населення, а наслідки міграції для безпеки визначають вплив на такі сфери національної безпеки, як: воєнну, політичну, економічну, соціальну, екологічну, правову, соціокультурну.

Державна міграційна політика в Україні характеризується відсутністю дієвих механізмів державного регулювання внутрішньої добровільної та вимушеної міграції, спрямованих на цілі розвитку країни та її регіонів. Також у міграційній політиці недостатньо враховуються пріоритети забезпечення національної та соціальної безпеки України та її регіонів відповідно до нових викликів і загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Поза її увагою продовжують залишатися внутрішньо переміщені особи зі Сходу країни та Криму та внутрішні добровільні трудові мігранти, які не залучаються як ресурси розвитку суспільства та територіальних громад країни; а зовнішня міграція українців з країни є загрозою для майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику міграції та міграційної політики досліджують багато науковців. Так, ці питання вивчають такі вітчизняні та іноземні спеціалісти, як: О. Білик, О. Власюк, І. Гнибіденко, О. Грішнова, С. Денисюк, Х. Злотник, В. Іваненко, С. Каслс, О. Кислицина, Т. Клінченко, В. Коваленко, І. Коллет, В. Комірна, В. Кривенко, Е. Лібанов, О. Малиновська, О. Пархомчук, С. Пирожков, О. Піскун, О. Ровенчак, М. Романюк, П. Стакер, С. Тімур, О. Чуприна та багато інших. У своїх наукових доробках дослідники вивчають особливості міграційних процесів, які реалізуються в сучасних умовах, оцінюють міграційні тенденції та аналізують ситуацію, яка відбувається в міграційній сфері на території багатьох країн.

Важливим у формуванні й розширенні інформаційної бази щодо проблем міграції та внутрішньо переміщених осіб в Україні і шляхів їх розв'язання є внесок інститутів НАН України, які були вимушені переміститися з окупованих територій до м. Києва, – Інституту економіки промисловості та Інституту економіко-правових досліджень НАН України. Вийшли друком колективні монографії вчених Інституту економіки промисловості: «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху» та «Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення».

Фахівці Інституту економіки та прогнозування НАН України мають результати наукових досліджень щодо соціально-економічних потреб мігрантів, ефективної адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Інститут соціології НАН України проводить моніторинг суспільних змін в Україні, у якому ціла низка питань стосуються міграційних настроїв населення України. Львівський Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього запровадив моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних процесів України (під керівництвом У. Садової), який містить вимір соціально-економічної захищеності мігрантів.

Серед освітніх закладів та соціологічних центрів України комплексні наукові дослідження з проблем міграції проводять фахівці Київського міжнародного інституту соціології, Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Українського католицького університету, Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Національного університету «Києво-Могилянська академія», Центру дослідження суспільства, соціологічної групи «Рейтинг» та ін.

Ефективність регулювання міграційних процесів залежить від якісних статистичних даних та розуміння чинників, динаміки, наслідків міжнародних міграцій. З'ясувати реальну ситуацію щодо переміщень мешканців країни допоможе запланований на 2020 р. перепис населення України, для чого до переписного листа мають бути внесені відповідні запитання.

Незважаючи на численну кількість наукових досліджень, які стосуються питань міграції, міграційної політики та міграційних тенденцій у сучасному світі, потрібно зважати на той факт, що міграційне питання вже давно перейшло з площини

переміщення осіб у безпекову площину. Відповідно до цього потребують глибокого наукового аналізу питання взаємозв'язку міграції та безпеки, а також пошуку шляхів оптимізації міграційних тенденцій, які відбуваються на сучасному етапі розвитку української держави, у контексті врахування загроз її національній безпеці.

У сучасному суспільстві важливим є аналіз тих тенденцій, які спостерігаються в міграційній сфері, оцінка їх причин, а також прогнозування наслідків, які отримуються внаслідок міграційних переміщень, та їх вплив на загальний рівень безпеки в соціумі. Тому дослідження в міграційній сфері є гостро актуальними сьогодні з огляду на масовість міграційних переміщень та причини, які їх породжують.

Мета статті – розкрити теоретичні засади міграції і міграційної політики, оцінити ситуацію в міграційній сфері України та обґрунтувати напрями вдосконалення державної міграційної політики України в контексті розвитку пріоритетних галузей економіки та реінтеграції трудових мігрантів до України.

Викладення основного матеріалу. Теоретичний аспект має важливе значення в розумінні того, що відбувається в міграційній сфері на цьому етапі розвитку українського суспільства. Тому необхідно усвідомлювати глибинну сутність поняття міграції та міграційної політики для того, щоб досягнути тенденції міграційних процесів, що спостерігаються в Україні.

Щодо міграції, то тлумачення цього терміна можна знайти в багатьох джерелах. Найпоширенішим із них є розуміння міграції як переміщення великої групи людей, пов'язане зі зміною постійного місця проживання [2]. Також у літературі наголошується на добровільності або примусовості такого руху [6], а також на можливості мігрантів повернутися назад на батьківщину.

Відповідно до цього повинна існувати міграційна політика, здатна адекватно реагувати на суспільні виклики. Деякі науковці міграційну політику держави розуміють як сукупність організаційних, адміністративних, правових та фінансових заходів та заходів щодо інформаційного забезпечення населення відповідними інституціями стосовно впорядкування міграційного простору [7]. Державноуправлінський аспект міграційної політики є надзвичайно важливим, оскільки саме з такої позиції повинні врегульовуватися міграційні процеси в напрямі уникнення загроз соціально-економічного розвитку держави [1]. Концептуальний

підхід, здатний комплексно осягнути усю проблематику міграційного питання, дає можливість вивести важливість міграційної політики та її взаємозв'язок із безпекою розвитку суспільства на якісно новий рівень [4].

Окремо слід виділити трудову міграцію, оскільки якраз її причини та наслідки безпосередньо впливають на рівень безпеки соціально-економічного розвитку держави. Адже в основі явища трудової міграції лежить причина переміщення мігрантів з однієї території на іншу, тому масові переміщення трудових мігрантів є прямою загрозою для стабільного розвитку суспільства.

З метою глибшого розуміння ситуації, яка існує сьогодні у міграційній сфері, варто оцінити трудову міграцію українців. Останніми роками потік трудової міграції з України зростає, адже події, які мають місце в Україні з 2014 р., сприяють поживленню міграційних процесів. Економічна та політична кризи, ситуація в Криму та розгортання військових дій на Донбасі збурили хвилю міграції як усередині країни, так і за її межами.

Так, на міграційні процеси значно вплинула ситуація в Україні, пов'язана з війною. Цей чинник обумовив бажання значної кількості громадян України покинути свою країну і виїхати за кордон, а також не брати участь у небезпечних для життя військових діях. Погіршення економічної ситуації спричинило зростання бідності, безробіття та посилило трудову міграцію. Безпека і розвиток показали тісний зв'язок та взаємообумовленість як у країні, так і у відношенні потенційних мігрантів до України. За роки збройного конфлікту в Україну приїхало вдвічі менше іноземців, ніж перед війною. Посилюється тенденція до непривабливості України для зовнішньої добровільної міграції, водночас зростає кількість біженців із тих країн, громадяни яких шукають притулку.

Отже, війна та погіршення економічної ситуації зі зниженням рівня життя стали непривабливими чинниками для трудової міграції з-за кордону. Послаблення умов в'їзду та працевлаштування іноземців – трудових мігрантів на більш пільгових умовах навіть без підтверджувальних документів про освіту та більш висока заробітна плата порівняно з вітчизняними фахівцями не відіграли стимулюючого ефекту.

Трудова міграція з України має як позитивні, так і негативні наслідки для економіки України. З одного боку, грошові перекази трудових мігрантів

перевищують іноземні інвестиції, за оцінками експертів вони становлять понад 8 % ВВП країни. Водночас в Україні на ринку праці утворюються незаповнені кадрові ніші і в окремих галузях уже відчувається справжній кадровий голод, який, вочевидь, усе більше наростатиме [8].

Міжнародна організація з питань міграції зазначає, що серед вивчених нею країн південного сходу Європи українці становлять найбільшу частку трудових мігрантів із вищою освітою. І саме в цьому бачать головну загрозу для України, яка стрімко втрачає освічених і досвідчених фахівців. До того ж для самих людей це теж згубно, адже кваліфіковані трудові мігранти втрачають згодом свої навички, бо часто займаються непрофільною діяльністю – один із трьох українських мігрантів із вищою освітою виконує роботу, яка не потребує такої високої кваліфікації. Тому питання трудової та освітньої міграції треба вирішувати вже тепер, щоб уникнути ще більших проблем у майбутньому. Точної цифри кількості населення в Україні зараз немає, як і кількості трудових мігрантів з України. За оцінками Центру економічної стратегії, у 2015 – 2017 рр. на роботах за кордоном побували 4 млн українських громадян. Це приблизно 16 % трудового населення країни [8].

Зовнішня трудова міграція більш поширена серед чоловіків – вони становлять дві третини від загальної кількості трудових мігрантів з України. Частка трудових мігрантів серед українських чоловіків віком 15 – 70 років становить 4,8 %, тоді як жінок – майже вдвічі менше (2,2 %). Утім, є великі відмінності між країнами призначення за гендерним складом мігрантів. Частка трудових мігрантів віком від 30 до 49 років із середнім віком 37 років становила 57 %. Переважна кількість українських трудових мігрантів зайняті в будівництві, сільському господарстві, діяльності домашніх господарств, готельно-ресторанному господарстві. У структурі персоналу за кваліфікаційним рівнем найбільша частина – представники найпростіших професій, а частка зайнятих у промисловості, IT-індустрії, фінансовій сфері є незначною [3].

Найбільше українців, які бажають виїхати за кордон, припускають, що повернуться, коли в Україні почнеться стійке економічне зростання (26,1 %). Водночас назавжди покинути Україну прагнуть аж 14,1 % населення (таблиця). Ці цифри є основними показниками того, що в українській державі існує багато прямих та потенційних загроз тому, щоб населення почувалося спокійним, а в суспільстві

панувала стабільність. Відповідно, немає підстав вести мову про належний рівень безпеки в соціально-економічній сфері.

**Орієнтовний бажаний період перебування за кордоном тих українців,
які планують виїхати з України**

Період, на який українці бажають виїхати за кордон	Українці, які бажають виїхати за кордон, %
Доти, допоки в Україні не почнеться стійке економічне зростання	26,1
Прагнення їздити на сезонні роботи за кордон, але не виїжджати назавсім	15,4
Назавжди	14,1
Прагнення заробити гроші, а потім відкрити власну справу в Україні	12,8
Прагнення отримати нові знання і досвід, а потім повернутися в Україну	9,3
Поки не закінчиться війна	2,9
Інше	0,4
Важко сказати/не знаю	19,0

Українська трудова міграція, маючи очевидні переваги у вигляді зменшення соціального напруження та навантаження на ринок праці, зниження рівня безробіття, значного припливу заробітчанських грошей і утримання на батьківщині сімей, за своїм профілем не відповідає національним інтересам України. Найбільш вагомим позитивним чинником зовнішньої трудової міграції є те, що значну частину зароблених коштів українці привозять чи переказують в Україну. Перекази від трудових мігрантів допомагають зменшувати показники бідності, дозволяють родичам фінансувати поточне споживання, навчання дітей, медичні послуги, купівлю чи побудову житла, відкриття власного бізнесу.

Загалом українська трудова міграція до розвинених країн має негативні наслідки, з одного боку, коли висококваліфіковані фахівці, які володіють технологіями цифровізації, залишаються в країні переселення, а з іншого – коли вони повертаються в Україну та реалізують свій збагачений досвід, необхідно реалізувати державну політику із впровадження стимулів та мотивацій для їх заохочення в розвитку бізнесу та індустрій економіки до цифровізації. Адже цінність таких спеціалістів полягає в тому, що на власному досвіді вони можуть переконати та заохотити бізнес і громадян країни споживати та використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології. Такі мігранти відкривають шляхи до розвитку цифрової економіки з високим ступенем довіри.

Тому одним із ключових завдань держави є створення стимулів для отримання такими спеціалістами на батьківщині заробітної плати, яка відповідає світовим стандартам із тим, щоб вони були зацікавлені працювати в Україні, а не шукати кращої долі за кордоном. Тут варто зауважити, що проблема не лише в міграційній політиці – вона значно ширша. У цьому випадку йдеться про загальний стан політичної, економічної, соціальної державної системи, здатної забезпечити належний добробут населення. Відповідно до цього потрібно наголосити на важливості загального оздоровлення держави в усіх її сферах та галузях.

Потрібно вирішити проблему внутрішньо переміщених осіб – вимушених переселенців зі Сходу України, які набули цього статусу, адже їх не включено в загальну систему міграційної політики, не внесено відповідних змін та доповнень до міграційного законодавства. Лише в Стратегії державної міграційної політики на період до 2025 р. підкреслюється, що «суттєво впливає на міграційну ситуацію в Україні така категорія громадян, як внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення АТО» [5]. Проте, зважаючи на специфіку проблематики внутрішньо переміщених осіб, це питання потребує окремого правового регулювання. Дійсно, питання внутрішньо переміщених осіб за гостротою та вагомістю вимагали правового визначення та забезпечення реалізації. Але відкидати його із загальних міграційних процесів і виділяти із загальної системи окрему систему було недоцільно і неправильно.

Загалом на рівні держави необхідно вжити низку заходів щодо забезпечення узгодженості державної міграційної політики з цілями та напрямками розвитку країни в пріоритетних галузях економіки України:

– удосконалення переліку пріоритетних галузей економіки України та приведення у відповідність до цього положень Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.;

– визначення обсягів, структури та якісних характеристик робочої сили та трудового потенціалу внутрішньо переміщених осіб, потреба в яких виникає згідно з вимогами реалізації пріоритетних галузей економіки України;

– розробка та впровадження програм залучення, адаптації та інтеграції зовнішніх та внутрішніх мігрантів для потреб розвитку пріоритетних галузей економіки України;

– удосконалення змісту Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 р. щодо залучення трудового та людського потенціалу внутрішньо переміщених осіб для цілей та потреб реалізації економічного та соціального розвитку України;

– визначення в Законі України «Про Державний бюджет України на черговий рік» коштів для фінансування плану заходів із виконання державних стратегій та програм щодо підтримки та соціальної адаптації та інтеграції мігрантів (у тому числі внутрішньо переміщених осіб);

– приведення нормативно-правової бази у сфері захисту прав зовнішніх та внутрішніх мігрантів (у тому числі внутрішньо переміщених осіб) в Україні у відповідність до міжнародних стандартів та вимог;

– створення системи генерування і поширення позитивної інформації про Україну в інформаційній сфері та соціальних мережах.

Для регулювання процесів зовнішньої міграції людських ресурсів, ефективної реінтеграції мігрантів та діаспори в Україну необхідно впровадити заходи, що стосуються:

– визначення стратегії розвитку держави в контексті формування національної ідеї, сприяння самоідентифікації українських громадян та розробки і впровадження на національному рівні дієвих ціннісно-етичних, нормативно-правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних механізмів;

– удосконалення національного законодавства шляхом укладання двосторонніх і багатосторонніх міжурядових угод, що зумовлюють соціальні гарантії громадян, які працюють на території інших країн;

– розробки і законодавчого закріплення стимулів для повернення на батьківщину, перш за все, висококваліфікованих спеціалістів;

– проведення ефективної регіональної політики, яка має передбачити розробку регіональних програм зайнятості, засобів соціального захисту населення з урахуванням регулювання ринку праці, прогнозу соціально-економічного й демографічного розвитку регіонів;

– розробки та впровадження програм інтеграції мігрантів; формування толерантного ставлення до представників інших національностей і створення структур, які б протидіяли ксенофобії, расизму та етнічній дискримінації;

- легалізації та стимулювання розвитку нових каналів переказів коштів;
- стимулювання запуску страхових, пенсійних та іпотечних програм на захист прав та безпеку українців, які виїжджають та працюють за кордоном, а також запуску інвестиційних і митно-податкових пільг/стимулів та програм для трудових мігрантів;
- розвитку програм державно-приватного партнерства та запуску програм пільгового кредитування малого підприємництва для трудових мігрантів.

Формування системи стимулів та заохочень для населення працювати в Україні, а для трудових мігрантів – повернутися на батьківщину сприятиме не лише стабільному соціально-економічному розвитку держави, але й підвищить рівень безпеки в суспільстві загалом.

Висновки. Питання міграції в сучасному світі стає дедалі гострішим через ті процеси, які відбуваються в глобалізованому суспільстві. Глибинною причиною трудової міграції в Україні стали не лише об'єктивні чинники (війна, економічний занепад), але й суб'єктивні, які передбачають одвічне прагнення людини жити краще. Взаємозв'язок міграційних процесів та рівня соціальної і економічної безпеки в цьому контексті є прямим і очевидним, адже саме ті загрози і виклики, які панують у суспільстві і не дають можливості населенню мати належний рівень добробуту, спонукають його мігрувати та шукати кращого життя на інших територіях.

Державна міграційна політика повинна спрямовуватися на подолання негативних чинників впливу на рівень життя населення, а також на формування системи стимулів і заохочень для того, щоб мінімізувати кількість тих, хто бажає покинути батьківщину. Відповідно до цього потрібно впроваджувати на практиці комплекс організаційних, правових, адміністративних, фінансових та інформаційних важелів із тим, щоб підвищити рівень національної безпеки в суспільстві та поліпшити добробут населення в цілому.

Перспективою подальших наукових досліджень у цьому напрямі є обґрунтування шляхів подолання кризових явищ в економіці у напрямі підвищення рівня соціальної та економічної безпеки в суспільстві та оцінка ролі і місця трудових мігрантів у цьому процесі.

Список використаних джерел

1. Денисюк С. Ф. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні /

С. Ф. Денисюк. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08Dsfpvu.Pdf>.

2. Економічна енциклопедія. У 3 т. Т. 2 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Академія, 2001. – 848 с.

3. Коментарі для Радіо Свобода експерта-правника громадської організації «Право на захист» Дарини Толкач. – Режим доступу : http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkyrs_stud/ES/3_4.pdf.

4. Комірна В. В. Концептуальні основи міграційної політики / В. В. Комірна, О. О. Чуприна // Економічний простір. – 2013. – № 74. – С. 102 – 111.

5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 482-р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>.

6. Ровенчак О. А. Визначення та класифікації міграцій : наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. – 2 (17). – С. 127 – 139.

7. Романюк М. Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти / М. Д. Романюк // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 50 – 60.

8. Трудова та освітня міграції з України: як втримати людський потенціал? – Режим доступу : https://zik.ua/news/2018/07/24/trudova_ta_osvitnya_migratsii_z_ukrainy_yak_vtrymaty_lyudskyy_potentsial_1372513.

List of references

1. Denysiuk S. F. Napriamky rozvytku mihratsiinoi polityky v Ukraini / S. F. Denysiuk. – Rezhym dostupu : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08Dsfpvu.Pdf>.

2. Ekonomichna entsyklopediia. U 3 t. T. 2 / redkol. : S. V. Mochernyi (vidp. red.) [ta in.]. – Kyiv : Akademiia, 2001. – 848 s.

3. Komentari dlia Radio Svoboda eksperta-pravnyka hromadskoi orhanizatsii «Pravo na zakhyst» Daryny Tolkach. – Rezhym dostupu : http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkyrs_stud/ES/3_4.pdf.

4. Komirna V. V. Kontseptualni osnovy mihratsiinoi polityky / V. V. Komirna, O. O. Chupryna // Ekonomichnyi prostir. – 2013. – № 74. – S. 102 – 111.
5. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 lyp. 2017 r. № 482-r. – Rezhy m dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>.
6. Povenchak O. A. Vyznachennia ta klasyfikatsii mihratsii : nablyzhennia do operatsiinykh poniat / O. Rovenchak // Politychnyi menedzhment. – 2006. – 2 (17). – S. 127 – 139.
7. Romaniuk M. D. Mihratsiini determinanty natsionalnoi bezpeky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni ta praktychni aspekty / M. D. Romaniuk // Demohrafiia ta sotsialna ekonomika. – 2009. – № 1. – S. 50 – 60.
8. Trudova ta osvitnia mihratsii z Ukrainy: yak vtrymaty liudskyi potentsial? – Rezhy m dostupu : https://zik.ua/news/2018/07/24/trudova_ta_osvitnya_migratsii_z_ukrainy_yak_vtrymaty_lyudskyy_potentsial_1372513.

Надійшла до редколегії 21.06.19